DACII PE TERITORIUL SLOVACIEI *

DE

A. LÁSZLÓ

Datorită cercetărilor efectuate de J. Eisner, Š. Jansák şi V. Budinsky-Krička (Budaváry), încă în anii premergători celui de al doilea război mondial, au fost descoperite în Slovacia cîteva aşezări Latène tîrzii, conţinînd şi materiale dacice, în special ceramică [1]. Graţie amploarei luate de cercetările arheologice din R. S. Cehoslovacia, în ultimii ani, numărul descoperirilor de acest gen a crescut considerabil, făcînd posibilă o sinteză preliminară asupra fenomenului geto-dacic din aceste regiuni ale spaţiului Carpato-dunărean.

Apărut încă în 1959, studiul sintetic al lui A. Točik, despre descoperirile dacice din Slovacia [2], prezintă o valoare documentară deosebită privind răspîndirea populaţiei dacice spre nord-vest. Confirmînd pe cale arheologică mărturiile autorilor antici [3], descoperirile din Slovacia, în majoritatea lor inedite pînă acum, modifică în bună măsură imaginea creată asupra situaţiei etnice, culturale şi politice a Slovaciei din preajma erei noastre, în sensul unei locuiri mai intense dacice. Importanţa materialului prezentat, precum şi a concluziilor lui A. Točik (chiar dacă unele dintre ele sînt discutabile [4]), pentru istoria civilizaţiei geto-dacice, impune o privire mai amplă asupra lucrării precum şi a discuţiilor, care s-au ivit pe marginea acesteia. Vom încheia această notă cu cîteva observaţii privitoare la cadrul cronologic şi condiţiile dominaţiei dacice de pe teritoriul actual al Slovaciei.

---

* Abrevieri bibliografice:

AÉ — *Archaeologiai Értesitö*, Budapest.
AR — *Archeologické Rozhledy*, Praha.
MFMÉ — *Móra Ferenc Muzeum Évkönyve*, Szeged.
SCIV — *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SlA — *Slovenská Archeológia*, Bratislava.

[1] Bibliografia v. mai jos, la aşezările respective.

[2] *K otázke osidlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu-Zur Frage der Besiedlung der Südwestslowakei zu Ende der alten Zeitrechnung*, în AR, XI, 6, 1959, p. 841—873, p. 874: rezumat german.

[3] Cu această categorie de izvoare, nefructificată de A. Točik, ne vom ocupa mai jos.

[4] Cf. recenzia lui Z. Wozniak, în «Acta Archaeologica Carpathica», III, Kraków, 1962, p. 256—259.

În momentul de față pe teritoriul Slovaciei se cunosc 28 de descoperiri «Latène-dacice»[5]. În paginile următoare vom prezenta pe scurt aceste descoperiri, indicînd, după A. Točik, și cercetările anterioare.

1. *Bešenov* (okr. Šurany) — *Malomgát*. Cercet. 1950[6]. Așezare Latène tîrzie, cu ceramică dacică lucrată cu mîna. Multe obiecte de fier.

2. *Bratislava—Devin*. Cercet. J. Eisner, 1933—1937[7] și J. Dekan, 1950—1954[8]. Mult material Latène tîrziu, cu ceramică pictată, precum și ceramică dacică lucrată cu mîna.

3. *Hradec* (okr. Prievidza). Așezare întărită pe înălțime. Cultura Púchov cu ceramică dacică lucrată cu mîna și materiale Latène tîrzii. Nepublicat.

4. *Chotín* (okr. Hurbanovo). Cercet. J. Paulik și M. Dušek[9]. Așezare. Bogat material ceramic Latène tîrziu (și pictat) și dacic, lucrat cu mîna și la roată.

5. *Ipelské Predmostie* (okr. Šahy). Morminte de incinerație Latène tîrzii, cu ceramică dacică lucrată cu mîna[10].

6. *Iža* (okr. Hurbanovo). Ceramică Latène tîrzie (și pictată) și dacică, lucrată cu mîna. Nepublicat.

7. *Jelšovce* (okr. Nitra). Cercet. J. Buchvaldek și J. Kudláček[11], 1951—1952. Resturi de locuire cu material ceramic Latène tîrziu și cu ceramică dacică lucrată cu mîna.

8. *Kamenín* (okr. Šturovo) — *Váthegy*. Ceramică Latène tîrzie (și pictată), precum și dacică, lucrată cu mîna. Nepublicat.

9. *Madarovce* (—Malinovec, okr. Krupina). Materiale Latène tîrzii și ceramică dacică lucrată cu mîna. Nepublicat.

10. *Malé Kršteňany* (okr. Partizánske). Cercet. J Porubský, 1957—1958. Pe terasa rîului Nitra așezare cu locuințe rectangulare și gropi. Material Latène tîrziu și ceramică dacică lucrată cu mîna.

11. *Malé Uherce* (okr. Partizánske). Așezare întărită, aparținînd probabil culturii Púchov, cu ceramică Latène tîrzie și dacică, lucrată cu mîna. Nepublicat.

12. *Malé Trakany* (okr. Královsky Chlmec). În 1950 au fost salvate materiale ceramice dacice, lucrate cu mîna, provenind din gropi[12].

13. *Nitra*. Între cetatea și mănăstirea piaristă, pe prima terasă a rîului Nitra s-au descoperit urmele unei așezări Latène-dacice, și anume: str. Rooswelt: materiale Latène tîrzii și ceramică dacică lucrată cu mîna. Str. Jesensky: idem, și ceramică dacică lucrată la roată. Str. Siroky: resturi de podea, gropi, cu materiale Latène tîrzii și ceramică dacică lucrată cu mîna.

14. *Nitránsky Hrádok* (okr. Šurany) — *Zámeček*. Cercet. 1957—1958. Au fost descoperite morminte birituale celtice, datate în jurul anului 100 î.e.n.[13]. Necropola este suprapusă în mai multe locuri cu resturi de locuințe și strat de cultură. Orizontul mai vechi al acestei așezări, datat în prima jumătate a sec. I. î.e.n., prezintă o etapă de tranziție, în care apare deja ceramica dacică lucrată cu mîna, lipsind însă ceramica pictată celtică. Stratul superior al așezării, cu semibordeie rectangulare și gropi, conține, pe lîngă ceramica Latène tîrzie (și pictată), relativ multă ceramică dacică lucrată cu mîna și la roată. În stratul superior se constată

[5] „Latensko-dáckych". Vorbind despre celți-celtice, A. Točik folosește consecvent termenul de Latène. În cursul expunerii studiului lui A. Točik păstrăm și noi terminologia autorului.

[6] A. Točik, în AR, III, 1951 p. 151 și urm.

[7] *Historia Slovaca*, I—II, 1940—1941, p. 108—156.

[8] AR, III, 1951, p. 164—168.

[9] AR, VIII, 1956, p. 676—678.

[10] A. Točik, AR, III, 1951, p. 157—158.

[11] SlA, VI, 1958, p. 54.

[12] B. Soudsky-J. Břeň, AR, VI, 1954, p. 463—464.

[13] B. Benadik, AR, VII, 1955, p. 773.

fortificații prin palisade și două șanțuri inelare adînci, avînd o poartă cu o largă deschidere [14]. Acest strat este datat cu ajutorul unei fibule de bronz în prima jumătate a sec. I. e.n.

15. *Ondrochov* (okr. Šurany). D. Bialekova și Γ. Kolnik au descoperit în 1958, la punctul *Homoky*, o așezare cu ceramică dacică lucrată cu mîna, și cu ceramică «de influență scitică». La punctul *Tallószer* au fost descoperite, în 1953—1954, morminte de inhumație, cu o ceramică de factură hibridă, între ceramica dacica și cea de tip Latène. Nepublicat.

16. *Ostrov* (okr. Piešťany). Resturi de locuire cu ceramică Latène tîrzie și de factură dacică. Nepublicat.

17. *Puchov-Skala*. Ceramică dacică lucrată cu mîna, aparținînd stratului culturii Puchov.

18. *Streda nad Bodrogom* (okr. Královsky Chlmec). La punctul *Bakhegy*, V. Polla a descoperit resturi de locuire cu ceramică dacică «clasică», lucrată cu mîna și la roată. Este de reținut că lipsește inventarul Latène tîrziu. Același fenomen a fost înregistrat de V. Budinský-Krička și pe Dealul Cimitirului, din stratul de cultură dacic lipsind materialele Latène tîrzii [15].

19. *Stretávka* (okr. Kapušany). Cercet. K. Andel, 1958. Ceramică dacică lucrată cu mîna. Nepublicat.

20. *Šarovce* (okr. Želiezovce). Cercet. B. Novotný, 1952—1955. În stratul Latène tîrziu ceramică dacică lucrată cu mîna. Cu excepția a două piese [16], nepublicat.

21. *Trenčianske Teplice* (okr. Trenčin). La punctele *Svinkovec* și *Družstevna tehelna* materiale Latène-dacice cu o ceramică lucrată cu mîna și la roată, precum și o fibulă de bronz [17].

22. *Vyčapy-Opatovce* (okr. Nitra). Așezare Latène tîrzie cu relativ puțină ceramică dacică, lucrată cu mîna. Nepublicat.

23. *Zemplin* (okr. Královsky Chlmec). Cercet. Š. Janšák [18], K. Andel [19]; cercet. sistematice: B. Benadik, 1956—1959. Pe terasa rîului Bodrog, multă ceramică dacică și de tip Latène tîrziu, printre care și pictată.

24. *Dubravka* (okr. Michalovce). Cercet. Z. Cilinska, 1958. La punctul *Majer Komanice*, ceramică Latène tîrzie și dacică, lucrată cu mîna.

25. *Bracovce* (okr. Michalovce). Cercet. V. Budinský-Kricka, 1942. Strat cu materiale Latène tîrzii și ceramică dacică lucrată cu mîna.

26. *Michalovce*. Cercet. J. Paulik, 1958. La punctul Hrodok, ceramică Latène tîrzie și dacică, lucrată cu mîna. Nepublicat.

27. *Ladmovce* (okr. Královsky Chlmec). Pe terasa rîului Bodrog, continuarea așezării de lîngă Zemplin, cu aceleași materiale [20].

28. *Kašov* (okr. Královsky Chlmec). Cercet. Š. Janšák. Ceramică Latène tîrzie (și pictată) și dacică, provenind din gropi [21].

Din punct de vedere geografic, descoperirile Latène-dacice din Slovacia cuprind două regiuni (cf. harta alăturată, întocmită de către A. Točik): Slovacia de sud-vest și Slovacia de sud-est. În Slovacia centrală descoperirile Latène-dacice deocamdată lipsesc. În Ungaria însă, s-au înregistrat urme dacice chiar și în împrejurimile

---

[14] AR, IV, 1952, p. 249, fig. 132.

[15] AR, XI, 1959, p. 528—531.

[16] J. Filip, *Keltové ve Středni Evropě*, Praga, 1956, pl. CIII, 16—17.

[17] J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, 1933, p. 177.

[18] *Pravekė sidliská s obidiánovou Kulturou na východnom Slovensku*, 1935, p. 70—73.

[19] AR, VII, 1955, p. 790—791.

[20] *Ibidem*.

[21] Š. Janšák, *op. cit.*, p. 62—67.

orașului Miskolc[22]. În ceea ce privește incadrarea cronologică a orizontului Latène-dacic din Slovacia de sud-vest, punctul de plecare în argumentarea lui A. Točik îl constituie, pe de o parte, perioada de dispariție a cimitirelor birituale plate, precum și a necropolelor de incinerație celtice, iar pe de altă parte, apariția primelor morminte de incinerație germanice. Această perioadă începe, aproximativ, pe la 100—80 î.e.n. și durează pînă pe la 50 e.n.

În continuare autorul constată că imediat după dispariția cimitirelor celtice, la nord de granița lor de răspîrdire, la poalele Carpaților, apar așezări, uneori întărite. Ceramica provenită din aceste așezări — în special studiată fiind cea de la Vyčapy Opatovce — nu se deosebește prea mult de inventarul celor mai recente morminte celtice. Acum apare doar o nouă ornamentare, prin dungi, combinate cu valuri și cu ornamente incizate. Pe castroane și pe amfore apare decorul în formă de plasă. Pe acestea din urmă, mai ales pe umăr, se constată cîteodată și ornamentul în cercuri concentrice. Sporadic, apare și ceramica dacică, lucrată cu mîna, decorată cu diferite ornamente plastice.

Etapa mai recentă a perioadei Latène-dacice din Slovacia se caracterizează, pe lîngă prezența ceramicii celtice asemănătoare cu aceea din prima fază, prin apariția ceramicii pictate de tip Stradonit, a vaselor de tip Békásmegyer și a vaselor cu buza răsfrîntă în afară. Se remarcă și înmulțirea ceramicii dacice, lucrate atît cu mîna cît și la roată. În aceste așezări se găsesc și gropi care conțin numai material dacic, fără inventar de tip celtic.

În legătură cu ceramica pictată celtică, A. Točik formulează o nouă ipoteză. În opoziție cu părerile anterioare[23], autorul consideră că apariția ceramicii pictate în Bazinul Carpatic și la nord de Carpați nu este în legătură cu schimbări etnice, ci are un pronunțat caracter economic. Deoarece această specie apare aproape întotdeauna împreună cu ceramica dacică, autorul presupune, fără a da alte explicații, că este vorba de un proces economic, care a avut loc în urma cuceririi bazinului Dunării de mijloc de către Burebista.

Trecînd la descrierea ceramicii dacice, autorul constată că specia lucrată cu mîna este cu totul identică (forme, ornamente, tehnică de execuție) cu descoperirile din jurul Budapestei și cu ceramica dacică din România. Slovacia de sud-vest constituind aria cea mai vestică a civilizației dacice, ceramica din această regiune nu atinge bogăția de forme și de ornamente din părțile centrale ale acestei culturi. Una din formele mai frecvente este ceașca dacică. Aceasta, spre deosebire de descoperirile din România, Ucraina și Ungaria, este mai simplă, fără decor, cu o singură toartă, lucrată din lut bine frămîntat, dar amestecat cu nisip fin. De obicei are nuanțe cenușii, la Chotin fiind descoperite și exemplare roșii-cărămizii. Forma cea mai răspîndită în Slovacia o constituie vasele-castroane, confecționate dintr-un material grosolan, dar cu un înveliș de lut fin. Ele sînt de nuanțe cenușii și cărămizii, avînd decorul «plastic» (brîu alveolat, butoane, proeminențe semilunare etc.) și cîteodată incizat. Vasele cilindrice sînt reprezentate într-o măsură mai mică. Ceramica dacică lucrată la roată se cunoaște numai din fragmente, în majoritatea cazurilor aparținînd străchinilor cu suport (probabil fructiera dacică). Lui A. Točik, deocamdată i se pare inexplicabilă apariția în Slovacia a ceramicii dacice lucrată la roată,

---

22 Pentru descoperirile dacice din Ungaria cf. M. Párducz, *Dák leletek Jánosszálláson-Dakische Funde in Jánosszállás*, în MFME, 1956, p. 15—30, cu bibliografia anterioară. Pentru descoperirile mai noi cf. Gy. Gazdapusztai, *Dák-szarmatakori temetö ės telep Hódmezövásárhely-Kakasszéken*, în AE, 87, 1, 1960, p. 47—50; M. Párducz, *Megjegzések a Hódmezövásárhely-kakasszéki szarmatakori lelet értékeléséhez*, ibidem, p. 51.

23 Arheologii maghiari au pus în legătură apariția ceramicii pictate celtice în Bazinul Carpatic cu înaintarea boiilor în regiunea Dunării de mijloc. Cf. A. Alföldi, în *Budapest története*, I *(Budapest az ókorban)*, partea I, Budapest, 1942, p. 141 și urm.; L. Nagy, *ibidem*, p. 236 și urm.; A. Radnóti, în *Budapest Müemlékei*, I Budapest, 1955, p. 24. Mai la sud ceramică pictată a fost descoperită și în *oppidum*-ul celtic de la Zidovar, pus pe seama scordiscilor. Cf. B. B. Gavela, în *Rad Vojvodanskih Muzeja*, I, 1952, p. 57.

deoarece asemenea descoperiri n-ar fi cunoscute în regiunile vecine, cu excepţia Tisei superioare [24].

Pentru cronologia perioadei Latène-dacice din Slovacia autorul remarcă importanţa noilor cercetări de la Zemplin (Slovacia răsăriteană), Malé Krštenany, Chotin, Výčapy Opatovce (Slovacia de sud-vest), şi în special stratigrafia verticală şi orizontală de la Nitransky Hradok-Zameček, deosebit de importantă pentru întregul orizont Latène-dacic din Slovacia.

În concluzie, A. Točik deosebeşte două etape în evoluţia perioadei Latène-dacice din Slovacia de sud-vest. Prima etapă este reprezentată de aşezările cu resturi sporadice de ceramică dacică (Výčapy Opatovce, Šarovce, stratul inferior de la Nitransky Hradok-Zameček), datînd din prima jumătate a sec. I î.e.n. Această etapă poate fi pusă în legătură cu primele incursiuni dacice în regiunea Dunării de mijloc, începute pe la anul 100 î.e.n. Începutul etapei a doua este pus în legătură cu victoria lui Burebista asupra celţilor dunăreni pe la 60 î.e.n. [25]. Sfîrşitul acestei etape este fixat în prima jumătate a sec. I. e.n. [26]. Delimitarea cronologică precisă a prezenţei dacilor în Slovacia, deocamdată, întîmpină greutăţi. În primul rînd, sînt cunoscute doar foarte vag cele mai vechi morminte de incineraţie germanice; pe de altă parte nu a fost încă elucidată nici problema pătrunderii sarmaţilor iazigi. Rezolvarea problemelor ridicate de descoperirile dacice din Slovacia este în strînsă legătură şi cu cercetarea componenţei etnice a aşezărilor contemporane din jurul Budapestei [27]; precum şi cu lămurirea continuităţii ceramicii «scito-hallstattiene», care dovedeşte o puternică asemănare cu ceramica dacică lucrată cu mîna.

Încheind lucrarea, A. Točik formulează o nouă ipoteză asupra originii culturii Púchov; majoritatea tipurilor ceramice din această cultură, potrivit concepţiei sale, derivă din ceramica dacică. Apariţia culturii Púchov o explică prin extinderea aşezărilor Latène-dacice în văile rîurilor Carpaţilor Slovaciei. Acest proces, care se desfăşoară în prima jumătate a sec. I. î.e.n., culminează prin participarea culturii dacice la formarea acestui grup aparte, care în Slovacia de nord persistă pînă în sec. II e.n.

Discutînd pe marginea lucrării lui A. Tocik, arheologul polonez Z. Wozniak recunoaşte că marele merit al studiului este de a fi prezentat rezultatele unor cercetări, în bună parte inaccesibile pînă acum, trecînd apoi la analiza mai profundă a patru probleme [28]. Prima se referă la determinarea ceramicii dacice. Z. Wozniak constată că civilizaţia celtică întîlneşte în Slovacia trei grupuri culturale (scitic, dacic şi de tip Lausitz), ale căror produse ceramice se bazează pe tradiţii hallstattiene [29]. Clasificarea descoperirilor în una din culturile amintite întîmpină uneori

---

[24] În realitate ceramica dacică lucrată la roată se cunoaşte şi în împrejurimile Budapestei (Szentendre, Fabrica de ciment). O scurtă referire la această aşezare: S. Soproni, în AÉ, 82, 1, 1955, p. 93.

[25] În legătură cu acest eveniment cf. cu toată bibliografia şi discuţiile M. Macrea, *Burebista şi celţii de la Dunărea de mijloc*, în SCIV, VII, 1—2, 1956, p. 119—136. Acelaşi studiu în limba rusă în «Dacia» NS. II, 1958 ,p. 143—155.

[26] În rezumatul german (p. 874) autorul stabileşte sfîrşitul primei şi respectiv începutul celei de a doua perioade a „orizontului Latène-dacic" la 50 î.e.n., şi nu la 60, ca în textul original.

[27] Pentru aceste descoperiri cf. A. Alföldi, *loc. cit.*; L. Nagy, *loc. cit.*; É. B. Bónis, în *Budapest Régiségei*, XV, 1950, p. 338 şi urm.; A. Radnóti, *loc. cit.*; S. Soproni, *loc. cit.*; K. Sz. Póczy, în AÉ, 81, 1959, p. 63—69. Este deja în curs de apariţie şi monografia aşezării de la Gellérthegy-Tabán din Budapesta. Informaţie de la autoarea É. B. Bónis.

[28] Z. Wozniak, *loc. cit.*

[29] Pentru supravieţuirea elementelor hallstattiene (scitice) în perioada Latène cf. T. Nagy, *La Tène-kori szkitajellegü sirlelet Rákospalotáról*, în «Budapest Régiségei», XIX, 1959, p. 123—138.

greutăți, mai ales dacă materialul este fragmentar. Recunoaște în mod just că ceramica numită dacică de către A. Točik este greu de a fi considerată ca fiind de o altă origine. Atrage totuși atenția că ceramica culturii pomerane (din grupul Kasub al civilizației Lausitz) din Polonia, prezintă asemănări (forme, ornamente) cu unele din exemplarele ceramice dacice din Slovacia. Aceste analogii demonstrează, după cercetătorul polonez, că unele elemente, considerate de A. Točik ca dacice, pot fi derivate din tradiția olăriei lausitziene.

A doua problemă privește începuturile expansiunii civilizației dacice în Slovacia de sud-vest. Z. Wozniak se îndoiește, pe bună dreptate [30], că această expansiune ar fi început într-adevăr înainte de anul 60 î.e.n., așa cum presupune A. Točik. În această perioadă celții boii, așezați aici recent din Boemia, au atins o mare înflorire economică și politică, dovedită, printre altele, de numeroase monede, bătute de celții localnici. Astfel, este greu de presupus că dacii s-ar fi infiltrat încă atunci în aceste regiuni.

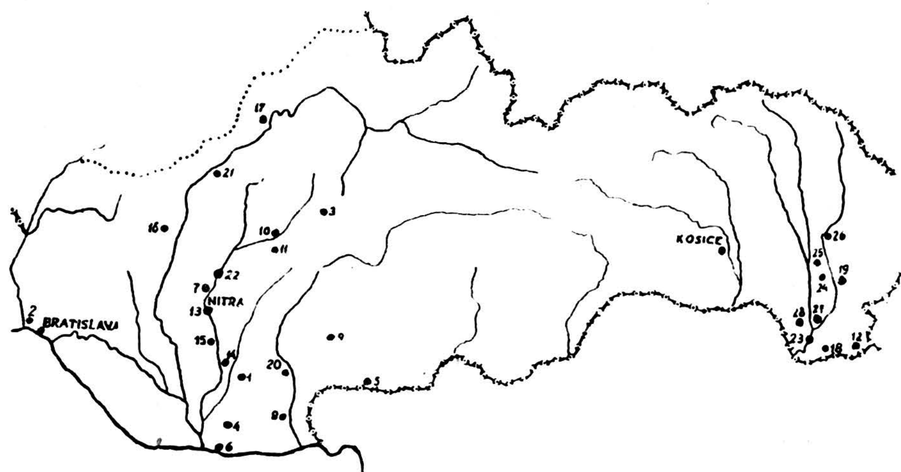
În legătură cu ceramica pictată, autorul recenziei este de acord că apariția acesteia este rezultatul unor procese economice, neindicînd însă aria de răspîndire a vreunui trib celtic. Se îndoiește însă, că în acest proces rolul principal l-au avut dacii, căci ceramica pictată apare și în regiuni, neocupate de acest popor (Boemia, Polonia de sud). Mai mult, continuă autorul, nu avem nici un indiciu, care ar dovedi că apariția ceramicii pictate ar fi avut loc în Slovacia și în Ungaria mai înainte decît în Cehia. Concluzia lui Z. Wozniak este că apariția ceramicii pictate celtice este rezultatul unor procese economice din însuși sînul societății celtice; că celții au fost producătorii și tot ei, cei care s-au folosit de ea, chiar dacă în Slovacia de sud-vest au trăit sub dominație dacică [31].

În sfîrșit, față de părerea lui A. Točik în ceea ce privește rolul principal al dacilor în formarea culturii Púchov, autorul recenziei ridică obiecțiunea că în acest caz centrul colonizării dacice ar trebui să corespundă cu aria culturii Púchov, fapt infirmat de descoperirile de pînă acum. Se pare că la sfîrșitul perioadei Latène și în epoca romană, cînd în regiunile învecinate s-au produs schimbări etnice continue, văile Carpaților au devenit ultimul refugiu al diferitelor resturi de populații, în special al celților dunăreni. Astfel este mai probabil ca purtătorii culturii Púchov să constituie mai multe grupuri etnice de diferite origini: celți, illiri și triburile culturii Lausitz, care au locuit mai de mult regiunea Carpaților. Unitatea culturii se datorește, probabil, modului identic de viață a triburilor din componența ei, legăturilor strînse existente între ele și, în anumită măsură, persistenței tradițiilor hallstattiene. Dispariția subită a uniunii de triburi celtice din Europa centrală ne permite, continuă Z. Wozniak, să presupunem că unele grupuri celtice au supraviețuit în regiunile din afara granițelor imperiului roman, una din aceste regiuni fiind tocmai masivul Carpaților. Arheologul polonez consideră că ar fi plauzibilă presupunerea că purtătorii culturii Púchov ar fi, în primul rînd (sau chiar exclusiv), celții.

---

30 Asupra acestei probleme revenim mai jos.

31 Fiind de acord cu părerea lui Z. Wozniak, am mai putea adăuga că ceramica pictată celtică apare și în alte regiuni, neocupate de daci, de exemplu la vest de Dunărea panonică. Pe de altă parte, această specie de ceramică este cu totul sporadică tocmai în Dacia propriu-zisă, fapt care infirmă ipoteza lui A. Točik. V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 574—575, menționează, ca singurele descoperiri de acest gen din toată Dacia, un mic grup de vase, și mai ales fragmente, pictate cu brun pe fondul galben-roșcat al pastei, aflate în fosta colecție a Comunității Evanghelice din Sighișoara. M. Roska (cf. *Repertorium*, p. 224, nr. 42) nu a mai reușit să identifice acest material în muzeul din Sighișoara, menționează însă alte trei descoperiri: Brașov—*Salamonfelsen (A kelták Erdélyben*, în *Közlemények*—Cluj, 1—2, IV, 1944, p. 55, nr. 17); Comolău, r. Sf. Gheorghe, reg. Brașov (*Repertorium*, p. 136, nr. 235; *Közlemények*—Cluj, 1—2, IV, 1944, p. 61, nr. 58) și Nandru, r. Hunedoara, reg. Hunedoara (*ibidem*, p. 66, nr. 92; *A Torma Zsófia-gyüjtemény*, Cluj, 1941, p. 42, fig. 36). În afară de aceste descoperiri I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében, Leletanyag*, în *Régészeti Füzetek*, 2, Budapest, 1957, p. 226, mai menționează o urnă de la Oradea, cu o dungă roșie pictată sub gîtul vasului.

Harta descoperirilor dacice din Slovacia (după A. Točik)

Lucrarea lui A. Točik fiind mai mult cu caracter informativ, renunţînd de la început la analiza detaliată a materialului şi la o argumentare amplă în ceea ce priveşte concluziile, care sînt mai mult enunţate, nu permite o discuţie de fond asupra problemelor ridicate. În afară de acestea materialul pe care se bazează lucrarea este în bună parte nepublicat sau publicat doar parţial. De asemenea, datorită caracterului publicaţiei în care a apărut articolul, numărul ilustraţiilor este extrem de redus, lipsind chiar şi trimiterile directe la ele. De aceea observaţiile de mai jos au mai mult un caracter teoretic, urmînd să fie justificate sau infirmate de o analiză viitoare, mai profundă, a materialului arheologic precum şi a izvoarelor scrise, nefolosite de autorii în discuţie.

Prima problemă asupra căreia am vrea să ne oprim se referă la începuturile expansiunii dacice în Slovacia. Ni se pare cu totul îndreptăţită îndoiala lui Z. Wozniak în ceea ce priveşte începutul acestei expansiuni în Slovacia de sud-vest, încă înainte de 60 î.e.n. În primul rînd, nu ne este clară legătura dintre sfîrşitul cimitirelor celtice şi apariţia aşezărilor «Latène-dacice» la data propusă de A. Točik. Aceasta cu atît mai mult, cu cît J. Filip nu numai că nu vorbeşte despre dispariţia cimitirelor celtice pe la 100—80 î.e.n., ci, mai mult, consideră perioada de înflorire a civilizaţiei celtice din aceste regiuni tocmai în ultimul sfert al sec. II şi prima jumătate a sec. I. î.e.n. („± 125 bis 50"). Cimitirele celtice plate dispar numai la sfîrşitul acestei etape [32]. Este de menţionat că în Slovacia de sud-vest supravieţuirea elementelor celtice este documentată pînă la sfîrşitul sec. I. e.n. [33]. Potrivit şi unor opinii mai noi, în prima jumătate a sec. I î.e.n., atît în Slovacia de sud, cît şi în nordul Cîmpiei Ungare, dominaţia celţilor se dovedeşte încă puternică, ea fiind zdrobită doar în urma înfrîngerii lor de către Burebista [34]. Doar această înfrîngere, fatală pentru celţii boii, a deschis drumul în faţa neamurilor dacice în înaintarea lor spre regiunile aflate mai la vest [35]. În felul acesta, în condiţiile înaintării continue a triburilor celtice — care, în culmea puterii lor, pe la 60 î.e.n., ajung pînă la Tisa — este greu de presupus o mişcare etnică în sens invers, care ar explica prezenţa culturii materiale dacice din Slovacia de sud-vest încă înaintea ciocnirii istorice dintre armatele lui Burebista şi cele ale lui Critasiros. Chiar dacă materialele arheologice ar permite datarea sigură a unor descoperiri dacice din Slovacia de sud-vest înainte de 60 î.e.n., acestea ar putea fi puse în legătură mai mult cu incursiunile celtice (prezenţa unor prizonieri daci), decît cu infiltrări de populaţie [36]. În acest sens pledează şi caracterul materialului din aşezările „primei etape", ceramica dacică fiind cu totul sporadică faţă de inventarul de tip celtic.

Nu este o simplă întîmplare nici faptul că cea mai veche menţiune antică despre prezenţa dacilor în regiunea Carpaţilor nord-vestici o avem tocmai din anii imediat următori înfrîngerii suferite de celţii lui Critasiros. Caesar ne informează că „Pădurea (Hercinică) începe la hotarele helveţilor, nemetilor şi rauracilor, şi se întinde în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, pînă la hotarele dacilor şi anarţilor. De aici o ia la stînga, în direcţia opusă fluviului..." [37]. Prin urmare, în vremea lui

---

32 J. Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, p. 540—550. După cît ştim, concluziile autorului nu au fost încă modificate.

33 Š. Janšák, *La poterie de la Tène supérieure a Bratislava*, SlA, III, 1955, p. 220—221.

34 A. Mócsy, în L. Barkóczi, I. Bóna, A. Mócsy, *Pannonia története*, Budapest, 1963, p. 17—19.

35 M. Macrea, *op. cit.* în SCIV, 1—2, 1956, p. 124—126.

36 Despre luptele dintre celţii boi şi taurisci pe de o parte şi dacii pe de altă parte, încă înaintea victoriei lui Burebista, ne informează Strabo, V, 1, 6: „Strămutîndu-se în regiunea de lîngă Istru, ei (boii) locuiau acum amestecaţi cu tauriscii, *războindu-se cu dacii, pînă cînd aceştia din urmă le-au şters neamul de pe suprafaţa pămîntului*".

37 *De bello gallico*, VI, 25, 2—3.

Caesar, pe la mijlocul sec. I î.e.n.[38], granițele dacilor se întindeau pînă la munții Slovaciei de astăzi, în vecinătatea triburilor germanice. Pasajul reflectă situația creată în urma victoriei lui Burebista, cînd boii dispar din aceste regiuni, cedînd locul învingătorilor.

Nu este exclus ca situația din Slovacia de sud-est să fie puțin schimbată. Această regiune fiind în strînsă legătură cu bazinul Tisei superioare și cu părțile răsăritene ale Ungariei, unde, după cum se crede, se atestă descoperiri dacice destul de timpurii[39], e probabil să fi intrat mai de mult în aria civilizației geto-dacice. Strabo[40] dă drept motiv al ostilităților dintre celți și daci, faptul că aceștia din urmă „pretind că acest ținut ar fi al lor, cu toate că este despărțit de ei prin rîul Parisos..." (Tisa). Regiunea in discuție este, probabil, partea de nord și nord-est a Cîmpiei Ungare, ocupată de celți pe la sfîrșitul sec. II î.e.n.[41]. Pasajul lui Strabo se referă, prin urmare, nu numai la ținutul aflat la vest de Tisa, ci și la regiunile situate la nord-vestul și, în parte, la nordul rîului. În această regiune ar intra și Slovacia de sud-est și o parte din Ucraina Transcarpatică, ocupate și ele de celți relativ tîrziu[42]. În felul acesta, nu este exclusă o pătrundere a triburilor geto-dacice în Slovacia de sud-est, poate încă în cursul sec. II î.e.n., mai ales dacă ținem seama că ele sînt documentate destul de timpuriu în regiunile învecinate din Ungaria, pînă la Miskolc[43]. Ceea ce ne atrage atenția în aprecierea descoperirilor dacice din Slovacia este lipsa totală a acestor urme în părțile centrale ale țării. Acestea sînt concentrate în două grupuri bine distincte (sud-vest și sud-est), care indică, probabil, totodată, și două căi de pătrundere, cu eventuale decalaje cronologice.

Prin urmare, dacă pentru Slovacia de sud-est teoretic nu contrazice nimic unei pătrunderi dacice încă înaintea invaziei celtice[44], ocuparea regiunii de sud-vest a țării de către daci a avut loc, după toate probabilitățile, numai în urma distrugerii puterii boiilor la Dunărea de mijloc. Că teritoriul Slovaciei de sud-vest nu a constituit obiectul revendicărilor lui Burebista, deci nu constituia un teritoriu dacic ocupat de celți, ne indică și stratigrafia de la Nitránsky Hradok-Zameček, unde elementul celtic s-a dovedit primar față de urmele de caracter dacic.

De fapt și A. Točík, la începutul lucrării, distinge din punct de vedere geografic cele două grupuri[45], fără însă a face mai tîrziu vre-o distincție între ele. Deși titlul și concluziile în general se referă la Slovacia de sud-vest, în studiu sînt incluse și descoperirile din Slovacia de sud-est. În consecință, nu este clar dacă constatările finale ale autorului afectează amîndouă regiunile sau numai Slovacia de sud-vest.

În ceea ce privește sfîrșitul și condițiile desființării dominației dacice din Slovacia, se acordă prea puțină importanță sarmaților iazigi, exagerîndu-se poate rolul triburilor germanice. În orice caz, înaintea stabilirii acestora din urmă în Slovacia, sarmații iazigi, colonizați de Tiberiu din motive politice și strategice, ocupau o bună parte din posesiunile vestice ale dacilor. Înregistrînd această schimbare, Pliniu cel Bătrîn ne informează că „...între Dunăre și Pădurea Hercinică, pînă al lagărele de iarnă de la Carnuntum din Pannonia și la hotarele de acolo cu germanii, cîmpiile și șesurile sînt stăpînite de sarmații iazigi, iar munții și pădu-

[38] Primele șapte cărți ale *Comentariilor* au fost redactate în toamna anului 52 î.e.n. Cf. L. A. Constans, *Introduction*, în Cézar, *Guerre des Gaules*, I, Paris, 1937, p. IX. Lucrarea a fost publicată integral probabil în anii 52—51. Cf. C. Poghirc, *Studiu introductiv*, în Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, București, 1964, p. 62—63.

[39] M. Párducz, *op. cit.*, în MFMÉ, 1956, p. 18—30. Cf. și recenzia lui Z. Székely, în SCIV, X, 1, 1959, p. 192—193.

[40] VII, 5, 2.

[41] A. Mócsy, *op. cit.*, p. 18.

[42] J. Filip, *op. cit.*, p. 550.

[43] M. Párducz, *op. cit.*, fig. 2 (harta descoperirilor).

[44] Mai jos revenim încă o dată asupra acestei probleme.

[45] V. mai sus, p. 109.

rile de daci, împinși de primii pînă la rîul Pathissus"[46]. Prin urmare, dominația dacilor a fost desființată probabil și în șesurile Slovaciei încă înaintea stabilirii aici a germanilor. Este de menționat că, potrivit pasajului lui Pliniu, în Carpații nord-vestici mai sălășluiesc daci și după aceste evenimente[47]. Ne întrebăm dacă pasajul nu se referă cumva la dacii intrați în componența etnică a culturii Púchov din regiunea Carpaților, despre care vorbește A. Točik pe baza materialului arheologic. Nu este exclus ca în munți să fi supraviețuit și unele resturi de populație celtică, așa cum presupune Z. Wozniak, intrate și ele în componența acestei culturi.

O altă problemă, care ni se pare de o deosebită importanță, este aceea a caracterului și a condițiilor staționării dacilor în Slovacia. Trebuie remarcat că majoritatea descoperirilor prezentate de A. Točik provin nu din așezări dacice „pure", ci din așezări conținînd atît material dacic, cît mai ales celtic, fapt care demonstrează conviețuirea celor două populații. Fără material celtic sînt menționate doar cinci puncte: Malé Trkány (nr. 12), Ondrochov-Homoky (nr. 15), Streda nad Bodrogom-Bakhegy și Dealul Cimitirului (nr. 18) și Stretávka (nr. 19). Este foarte interesantă și repartiția geografică a acestor descoperiri: din cele cinci puncte, patru se află în Slovacia de sud-est și numai Ondrochov este situat în partea de sud-vest a țării. Dar, și în legătură cu această ultimă descoperire, A. Točik precizează că este vorba de o așezare cu ceramică dacică și «de influență scitică». Din păcate, autorul nu dă nici o ilustrație în legătură cu materialul acestei așezări, astfel că nu avem posibilitaea de a ne convinge dacă încadrarea s-a făcut cu destulă prudență sau dacă materialul considerat dacic se leagă de vreun alt grup cultural, bazat pe tradiții hallstattiene. Atragem totuși atenția asupra îndoielilor lui Z. Wozniak în ceea ce privește încadrarea acestei ceramici (v. mai sus).

Astfel, așezările dacice sigure, fără material celtic, se situează toate în Slovacia de sud-est. Și aici revenim din nou la discuția anterioară privind începuturile expansiunii dacice în Slovacia. Faptul, că așezările dacice fără material celtic se află în Slovacia de sud-est, sprijină ipoteza unei pătrunderi dacice anterioare stabilirii celților în această regiune, pătrundere în strînsă legătură cu ocuparea părții răsăritene și nord-estice ale Ungariei. Așezările celto-dacice indică, probabil, orizontul următor: conviețuirea celor două populații în urma invaziei celtice sau, mai degrabă, de după victoria lui Burebista. În acest din urmă caz, trebuie să presupunem o retragere temporară a dacilor din aceste regiuni, sub presiunea celților, pînă la Tisa, așa cum sugerează Strabo, și apoi recîștigarea posesiunilor în condițiile favorabile create de înfrîngerea boiilor și a tauriscilor. Pe de altă parte, caracterul celto-dacic al desco-

---

[46] *Naturalis Historia*, IV, 12 (25), 80. Această lucrare a fost terminată la 77. e.n. Cf. *Izvoare privind istoria României*, I (sub. red. prof. Gh. Ștefan), București, 1964, p. 397.

[47] Pentru problema supraviețuirii populației dacice din Slovacia prezintă o mare importanță descoperirea celor două morminte de călăreți de la Káloz (comit. Fejér, Ungaria), datînd din vremea incursiunii în Pannonia a longobarzilor și obiilor din anii 166—167 e.n. Intr-unul din morminte era un luptător călăreț longobard, iar în celălalt unul cvad sau dac. Direcția acestei incursiuni este aceea dinspre nord, de pe teritoriul Slovaciei de astăzi, cetele germanice invadînd Pannonia undeva la est de Brigetio. Dacă unul dintre mormintele celor doi călăreți de la Káloz ar fi într-adevăr dacic, am avea o dovadă însemnată pentru supraviețuirea elementului dacic în Slovacia pînă în a doua jumătate a sec. II. e.n. Pentru această descoperire cf. I. Bóna, *Der Fund von Káloz*, în «Acta Arch. Hung.», VI, 1955, p. 71—77, pl. XVII—XX. și J. Fitz, *A langobárd-obius betörés i. sz. 166—167-ben-Der Einbruch der Langobarden und Obier in 166—167 u.z.*, în «Folia Arch.», XI, 1959, p. 61—73. I. Bóna (p. 76) mai menționează după Peschek (*Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien*, Leipzig, 1939, pl. 19, 6) și un «vas tipic dacic cu toartă» (ceașcă?), descoperit la Herrnstadt (astăzi în R. P. Polonă), într-un complex datînd din sec. I—II. e.n.

peririlor din Slovacia de sud-vest arată că, după victoria lui Burebista, între celţii înfrînţi s-au aşezat învingătorii, lucru care a determinat apariţia aşezărilor comune. În faptul că dacii nu s-au stabilit în aşezări izolate am putea vedea o politică bine chibzuită a lui Burebista, menită să ţină în frîu populaţia subjugată, poate şi din cauza numărului mai restrîns al ocupanţilor faţă de celţii supuşi.

În ceea ce priveşte populaţia dacică din aceste regiuni, începînd cu Caesar, ea este menţionată de mai mulţi autori antici [48]. Ptolemeu ne-a păstrat şi numele a două triburi dacice: racatriaii (Ρακατριαι) şi racataii (Ρακαται)[49], precum şi localitatea cu numele dacic Singone (Σινγονη)[50], localizate în sudul Slovaciei de astăzi [51].

În privinţa apartenenţei etnice mai precise a populaţiei celtice de sub dominaţia dacică din Slovacia şi din regiunile învecinate, boii nu mai intră în discuţie. Fiind eliminaţi definitiv de la Dunărea de mijloc, supravieţuitorii dezastrului provocat de daci emigrează în Gallia [52]. Putem să avem în vedere însă alte triburi celtice, menţionate de autorii antici la graniţele apusene şi de nord-vest ale Daciei şi anume: **anarţii (Anartes, Αναρτοι)[53] şi tauriscii (Taurisci, Ταυρισκοι)[54], sau teuriscii (Τευρισκοι)[55]**, menţionaţi şi sub numele de teurişti (Τευριστοι[56]) şi taurişti (Ταυρισται) [57] Anarţii, împreună cu cotinii [58] şi osii, figurează şi pe inscripţia lui M. Vinicius [59]. În regiunile de la vest de Dunărea panonică sînt menţionaţi eraviscii. Contactul lor cu dacii este marcat prin aşezarea de la Gellérthegy-Tabán (Budapesta) [60].

Deocamdată, este greu de precizat raporturile dintre celţii şi dacii din Slovacia. Cercetătorii însă, în general, nu contestă supremaţia dacică, măcar temporară, asupra celorlalte populaţii din ţinuturile ocupate în urma victoriei lui Burebista. Triburile celtice menţionate mai sus, în afară de eraviscii, au rămas în afara imperiului roman. Mai tîrziu, unele grupuri de ale lor au ajuns totuşi, prin colonizări, în imperiu, păstrîndu-li-se astfel multe nume de persoane. Acest material onomastic extrem de valoros demonstrează că celţii au trebuit să ajungă sub o puternică influenţă dacică, o parte a numelor lor de persoană fiind de origine dacică [61]. Ar fi prematur şi poate exagerat de a vorbi de o „dacizare" a celţilor din Slovacia; aşteptăm de la cercetările viitoare precizarea în ce măsură se oglindesc influenţele reciproce în cultura materială şi spirituală a celor două populaţii.

---

48 O scurtă sinteză a izvoarelor referitoare la această problemă v. la M. Macrea, *op. cit.*, şi în special acad. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 263 şi urm.

49 *Geographia*, II, 11, 11.

50 *Ibidem*, II, 11, 15, Cf. şi N. Gostar, *Singidunum şi Singidava*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 417—418 şi p. 417, nota 3.

51 Acad. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 263; *Izvoare privind istoria României*, I, p. 535, nota 8, p. 537, nota 14.

52 M. Macrea, *op. cit.*, p. 123—126.

53 Caesar, *De bello gallico*, VI, 25, 2; Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 3.

54 Caesar, *De bello civili*, I, 18, 5; Strabo, IV, 6, 10; V, 1, 6; VII, 3, 11; VII, 5, 2; Pliniu cel Bătrîn, *Nat. Hist.*, III, 25 (28), 148.

55 Ptolemeu, III, 8, 3.

56 Strabo, VII, 3, 2.

57 *Ibidem*.

58 Cf. şi Dio Cassius, LXXI, 12, 1.

59 H. Dessau, *Inscr. Lat. Sel.*, nr. 8965. Pentru problema lecturii acestei inscripţii cf. M. Pavan, *La provincia romana della Pannonia Superior*, în *Atti della Academia Nazionale dei Lincei*, Ser. VIII, vol. VI, fasc. 5, Roma, 1953, p. 379, nota 6, cu bibliografie.

60 Cf. nota 27.

61 A. Mócsy, *op. cit.*, p. 19. Amănunte asupra acestei probleme se găsesc în alte două lucrări ale autorului, pe care nu am avut posibilitatea să le consultăm: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest, 1959, şi articolul *Pannonia* în *Pauly-Wissova Real-Encycl., Suppl.* IX, (1962).